

Jørgen Chr. Bang

Runernes herkomst og medbyrd

Forelæsning i *Selskab for Nordisk Filologi*, Københavns Universitet den 23.

oktober 1997

Bidrag til Selskab for Nordisk Filologi, *Årsberetning 1996-1997*

Runernes herkomst og medbyrd	3
1. Problematikken	3
2. Historiske konfirmationer	7
3. Grammatologiske komparationer	12
Fig. 1: The Classical Runic Alphabet (Cf. Krause & Jankuhn 1966)	13
4. Afsluttende bemærkninger	16
Bilag 1	17
Bilag 2	18
Bilag 2	18
Litteratur	19

Jørgen Chr. Bang

Runernes herkomst og medbyrd

Forelæsning i *Selskab for Nordisk Filologi*, København, den 23. oktober 1997

Bidrag til Selskab for Nordisk Filologi, *Årsberetning 1996-1997*

3. oplag 2001

© Jørgen Chr. Bang 1998

Institute of Language and Communication, Odense University

Campusvej, DK-5230 Odense M, Danmark

Tlf. 65 57 31 55 • E-mail: bang@language.ou.dk

Distribution: Studenterboghandelen, Odense Universitet, DK-5230 Odense M, Danmark

Tryk: Syddansk Universitets Trykkeri • August 2001

ISBN: 87-89349-01-2

Runernes herkomst og medbyrd

Ved 6. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus Universitet, oktober 1996, fremlagde jeg en ny hypotese om "Runernes Genealogi og Grammatologi". Ifølge den hidtil gængse antagelse skulle runerne være opfundet i Danmark omkring år 0 med det latinske alfabet i kejsertiden som långiver, jf. fx Erik Moltke, *Runerne i Danmark og deres oprindelse* (Kbhvn. 1976) og det nyeste skrifteleksikon *The world's writing systems* (Daniels & Bright (eds.), Oxford 1996).

Igennem mine runestudier er jeg kommet på at sammenligne den ældre futharks runer og tegnorden med semitiske-arabiske skrifter fra bronzealderen, altså fra før dannelsen af det græske alfabet. Sammenligningerne viser ikke alene påfaldende grafiske ligheder, men desuden fonetiske, semantiske og pragmatiske ligheder og overensstemmelser, der næppe kan være tilfældige. Med baggrund heri mener jeg at kunne betvivle Moltkes hævdede hypotese om runernes romerske baggrund og har i stedet fremlagt den hypotese, at runerne står i direkte traditionsforbindelse med de førklassiske skrifter og er udviklet uafhængigt af – og før – det græske og latinske alfabet. Futharken er sandsynligvis dannet samtidig med, men uafhængigt af, det græske alfabet, et sted udenfor den fönikiske, græske og romerske middelhavshandel.

Der foreligger historiske beretninger, der kan sandsynliggøre en større indvandring i Danmark o. år 0 af et kulturfolk med kulturtræk fra Sortehavs-egnene og kulturplanter af nærorientalsk oprindelse. Runerne og urnordisk kan være kommet hertil med dette folk.

1. Problematikken

I dette essay præsenterer jeg to argumentstyper, den ene af mere grammatologisk art, den anden af mere historisk-arkæologisk art. Begge argumentstyper svarer til Erik Moltkes, idet den første handler om at sammenligne runernes grammatologiske egenskaber med andre skriftsystemer med henblik på at finde ud af, hvilke skrifter runerne minder mere om end andre. Ved at undersøge skrifternes relative ligheder og forskelle mener både Moltke og jeg at kunne sandsynliggøre runernes relative genealogi i skrifthistorien: Runerne og runegrammatologien forudsætter højt udviklede skriftkulturer, bl.a. derved at runerne danner et fuldt udviklet "fonematisk" skriftsystem med særskilte tegn for vokaler og konsonanter. I denne forstand er runerne grammatologisk på "niveau" med vores nuværende alfabet, der i alt væsentligt blev fuldbyrdet med dannelsen af de klassiske græske og latinske alfabeter. Disse alfabeter blev sandsynligvis

dannet på baggrund af hidtidige (fønikiske, semitiske, arabiske) “konsonant- eller stavelses-skrifter”, der sandsynligvis var udviklet på baggrund af ægyptiske hieroglyfskrifter, som igen havde baggrund i såkaldte “ikonografiske skrifter”, “billed-skrifter”. Denne skrifthistorie betragter jeg som en fælles antagelse, og den er nøjere beskrevet i fx Daniels & Bright (eds.1996).

Grammatologisk består der altså enighed om, at runerne, den ældre futhark, er et fuldt udviklet alfabetssystem, på udviklingsniveau med det græske og latinske alfabet og “på højere udviklingsniveau” end konsonant- og stavelses-skrifter som de fønikiske, semitiske og arabiske skrifter.

Jeg er også enig med Moltke om, at det er muligt at se *ligheder* mellem flere af det latinske alfabets tegn og futhark-runerne. Men også Moltke erkender, at der er nogle væsentlige *forskelle* på rune- og latinskriftens grammatologiske egenskaber:

5. I forhold til de klassiske alfabeter viser futharken selvstændighed i tegnenes rækkefølge, der fonetisk er ligeså systemstridigt som i det fønikiske alfabet.

6. De ældste runeindskrifter har alle de primitive karaktertræk, som findes i de klassiske alfabeter på deres primitive stade (der ligger flere 100 år forud for runerne): uregelmæssighed i størrelse og linjeføring, højre og venstre skriftretninger, bustrofedon, ingen eller uregelmæssigt brugte skilletegn; hertil kommer, at hver rune har sit navn. Erik Moltke (1976:54f.)

Moltke lader disse egenskaber tælle så meget, at “det kan sluttes, at futharken ikke kan være opstået i umiddelbar nærhed af de klassiske alfabeter”. Alligevel konkluderer Moltke:

8. Skal man slutte ud fra de ældste runeindskrifter talrigheid inden for et mindre område, bliver Danmark det sandsynligste sted for runernes opfindelse. De må betragtes som en selvstændig alfabetdannelse på latinsk grundlag. Inspirationen kan være hentet i Rhinegnene.

Erik Moltke (1976:55)

Og her er vi så ved skillevejen i Moltkes og min hypotesedannelse:

På den ene side ser vi visse lighedstræk mellem futhark-runerne og det latinske (og det græske) alfabet, der er stærke nok til at vi antager, at disse alfabeter er beslægtede og af en yngre generation end de førklassiske skrifter.

På den anden side har runerne bevaret væsentlige grammatologiske egenskaber og mindemærker, som minder meget om de førklassiske skrifter, men som blev abstraheret bort ved de klassiske alfabeters dannelse. Abstraktionen blev netop et

væsenstræk ved disse alfabeters grammatologi: med dannelsen af det græske alfabet gled tegnenes ikonografiske analogi-mindelser i glemmebogen, og tegnenes sociale brug og indlæring kom i dominerende grad til at bero på institutionaliseret, konventionaliseret orto-grafi. Derfor bilder de fleste moderne alfabetbrugere sig selv og hinanden ind, at bogstaver, grafemer, og fonemer *ikke* er betydende tegn, men udelukkende arbitrære, konventionelle og distinkte elementer til dannelse af betydende tegn.

Runerne var *både*, som de klassiske skrifter, fonematisk skrift *og*, som de førklassiske, konstitutivt forbundet med betydende navne og analogi-forestillinger. Desuden ligner runerne grafisk mere de førklassiske skrifter både for øjet og den skrivende bevægelse.

Lighederne mellem runerne og de klassiske skrifter tilskriver jeg derfor ikke direkte kontakt, men tolker som symptomer på, at de har fælles “bedste- eller oldeforældre”. Herved forstås rune-futharken som en ligeså selvstændig alfabetdannelse som det græske alfabet og ligesom dette med direkte historisk baggrund i de førklassiske, nærorientalske skrifter og skriftmiljøer.

Som almindeligt er i den moderne vestlige verden, har Moltke måske ikke kunnet forestille sig, at andre kulturer end den klassiske græske og romerske kunne være højt nok udviklet til selv at danne fonematisk alfabetskrift uden at have gået i latinskolen. Og måske er det også latinskole-optikken, der bestemmer de latinfremmede træk ved runerne som “mere primitive”, mens forholdet vel rettere er, at runerne i højere grad end de klassiske skrifter *både* er adækvat fonemskrift *og* bærer af hensigtsmæssige analogi-indikationer: Altså efter min mening en historisk innovation til “højere niveau” uden så meget tab af væsentlige, traditionelle skriftkvaliteter som den mere brutale klassiske alfabetdannelse.

Moltke så ikke andre muligheder for, at en fuldgyldig alfabetskrift dukker op i Norden o. år 0 ± 100 år, end at modellen må være lært af romerne et eller andet sted, hvor der var kontakt mellem nordboere og romere i udkanten af romerriget, sandsynligvis i Rhinegnene.

Jeg betvivler ikke, at runefundene i Norden og den store koncentration i Danmark kan tyde på, at runerne næppe har været i brug i Danmark før det af Moltke foreslåede tidspunkt. Men jeg hæfter mig ved, at såvel runernes grammatologiske egenskaber som en række andre nye kulturelle træk i Danmark fra o. år 0 kan tydes i retning af, at runerne kom til Danmark *sammen med* disse andre kulturelle træk, sammen med en kultur, der ikke var her i forvejen, og, foreslår jeg, runerne kom til Danmark sammen med “den danske tunge”.

Jeg går således ikke ud fra Moltkes implicitte forudsætning, nemlig at man her i Norden havde det samme tale- og levesprog før som efter runernes fremkomst, men derimod finder jeg det mere sandsynligt, at et indvandrende kulturfolk i løbet af de første 200 år e.Kr. afgørende kom til at præge dette geografiske område sprogligt og kulturelt med og til det, vi idag kender og betragter som ur-nordisk-germansk.

Spørgsmålet om runernes herkomst bliver således i min hypotese sammenhængende med spørgsmålet om runesprogets (talesprogets) herkomst og dermed også med herkomsten af det kulturfolk, der talte denne tunge og brugte denne skrift.

Min hypotese falsificeres således *ikke* af, at der først findes runer i Danmark efter år 0. Derimod vil den kunne falsificeres af empiriske data, der sandsynliggør at der taltes "urnordisk" i Danmark før runernes herkomst, eller som sandsynliggør historisk eksistens af en romersk-nordisk dobbeltsproget person o. år 0 med evner og betingelser til at foretage tilstrækkeligt adækvate fonemanalyser af det nordiske sprog, omdanne det latinske alfabet til runerne og videregive dette skriftsystem.

Hvis min hypotese bliver såkaldt *fatalt* falsificeret på et af disse punkter, så lever dog fortsat spørgsmålene om, dels hvordan og hvornår den indoeuropæiske sproggren, som Nordisk udspringer af, kom hertil, dels hvordan tilfældet har kunnet mage det sådan, at runeskaberen kom til at danne skrifttegn, skriveformer, futhark-orden og tegnavne, der mere systematisk end tilfældigt har analogier med førklassiske skrifter.

På den anden side *sandsynliggøres* min hypotese af historico-empiriske data, der sandsynliggør tilstedeværelsen af "urnordisk-urgermansk"-talende og runeskrivende folk langs en geografisk rute fra den nære orient o. 1000 f.Kr., med station ved Sortehavet i den "klassiske alfabetdannelses-periode" indtil op mod år 0, via de russiske floder, over de baltiske lande, videre over Sverige, med ankomst til Danmark som indtil nu blivende sted o. 0-200 e.Kr. Jeg kender indtil nu kun fragmentariske indicier på en sådan historisk rute, og jeg vil i næste afsnit fremlægge nogle få historiske beretninger, der er forenelige med min hypotese.

Når der mig bekendt er så få, kan det skyldes dels at min hypotese er forkert, dels at der er data, jeg ikke kender til (måske fordi ingen hidtil har sat dem i relation til runerne), dels at der ikke hidtil har været søgemodeller og søgeinteresser ad de linjer, dels at sporene og skriftmedierne var letforgængelige.

Af forskningslogiske grunde gør jeg opmærksom på, at jeg først gjorde mine rune-grammatologiske opdagelser og tolkninger, som jeg redegjorde for på 6. MUDS; først derefter er jeg gået igang med at finde øvrige data og forklaringer,

der kan sandsynliggøre, at runerne har direkte traditionsforbindelse med førklassiske nærorientalske skrifter.

Den saglige problematik som runernes herkomst og implikationer (eller medbyrd) er del af, er nødvendigvis tværfaglig, der findes ikke i den forstand en runologisk videnskab, sagt med al respekt for titulære runologer; ej heller er problematikken eksklusivt eller primært en nordisk, germansk eller anglosaxisk filologisk sag. Eller en grammatologisk sag. Endvidere berører problematikken en bredere offentligheds dybere erkendelsesinteresser vedrørende vore rødder og sproglige identitet. Jeg takker specielt ledelsen af Selskab for Nordisk Filologi for, at den har vist videnskabelig åbenhed ved, på foranledning af vor nu afdøde kollega Hans Anton Koefoed, at lade en konventionsstridig hypotese blive præsenteret og diskuteret ved selskabets runeeftermiddag den 23. oktober 1997, kun godt et år efter dens første offentliggørelse.

2. Historiske konfirmationer.

Efter at have læst en kort introduktion om min grammatologiske hypotese var William Bright så venlig at sende mig følgende vise ord (E-mail af 2. september 1997):

[...] however i would expect that your hypotheses would not be well received by most "grammatologists". the problem is that, if you look at any two (apparently dissimilar) writing systems, it is easy to find "similarities and analogies", but there are two problems. first, there are a limited number of simple geometrical shapes such as I, O, +, =, <, >, which occur in all writing systems of the world; this is simply a matter of coincidence. second, if one attempts to relate correspondences of geometrical shape and phonological value between one script and another, matters of subjective judgment come into play, and there is the danger of arriving at certain conclusions simply because one *wants* to reach those conclusions.

what one needs, then, is a *control*, i.e. evidence independent of the writing system itself, which can support one's hypotheses. such evidence might be historical or archeological. [...] i have no idea whether there is any archeological evidence of contact between the runic and ancient semitic scripts, but at any rate you don't seem to mention such evidence in your introduction.

Jeg præsenterer først nogle citater fra **Johannes Brøndsted**s bidrag til *Politikens Danmarkshistorie* Bd.1. Der er tale om en historiker, der dengang (1963) nød stor historiefaglig agtelse, og jeg formoder, at der var god historie- og arkæologi-faglig baggrund og evidens for Brøndstedes oplysninger og vurderinger. Min selektion og

tolkning af Brøndsteds fremstilling om Danmark i såkaldt Romersk Jernalder, perioden 1-400 e.Kr., sigter på at finde historiske data, der er forenelige med min grammatologiske hypotese, og som samtidig er formuleret uafhængigt af den.

For mig at se indeholder Brøndsteds fremstilling bekræftelser på, at ihvertfald fra o. 200 e.Kr. svækkes romer-indflydelsen i Danmark afgørende til fordel for en indflydelse fra “sydøst, en “gotiserende” smag”, og det siges generelt om hele perioden, at “germanerne viste sig jo i stand til at holde deres tærskel i det store og hele uoverskreden”. Om mosefundene skriver Brøndsted sammenlignende og sammenfattende (side 465):

Mønstre man disse mosefund fra yngre romertid [200-400], fra de ældre (omkring Torsbjerg-Vimose) til de yngre (omkring Nydam), kan man såvel i våbnene som i sagernes stilpræg, iagttage en udvikling bort fra Rom over til det hjemligt germanske. Påvirkningen fra det provinsial-romerske Syd afløstes efterhånden af indflydelsen fra det gotiske Sydøst. [...] Inden for stilen dukker der en mængde impulser op, som goterne havde fået fra deres naboer i Sortehavs-bækkenet, sengeræske, orientalske, skythiske m.fl. (s.465)

Andre forhold tyder ligeledes på styrket kulturindflydelse fra Mellem- og Østeuropa:

Udgraveren af Lundsgård, *Erling Albrechtsen*, tænker sig, og vist med rette, at slægtninge til disse fynske huse skal søges i Mellem- og Østeuropa. (s.474)

Jeg finder det både interessant og næsten symbolsk, at rugen, vor “nationale” kornsart til vort daglige brød, ser ud til at følge samme rute som runerne i min hypotese, nemlig fra den Nære Orient til Sydrusland og Mellemeuropa, hvor den længe gjorde holdt, for at nå hertil i ældre romertid, dvs før år 200:

I ældre romertid ankommer den fjerde store kornsart, *rug*, til Danmark. Denne hårdføre fattigmandsplante havde bredt sig fra den Nære Orient til Sydrusland og derfra til Mellemeuropa, hvor den længe gjorde holdt. (s.477)

Fra de jordnære frø (*sem*) til de sproglige tegn runerne, om hvilke Brøndsted noterede:

Omtrent midt i romertiden, o. år 200, dukker de første *runetegn* op i Danmark. (s.478)

Den ældste runeskrift var fælles for alle germanske områder. [...] Futharken må være afledet af et eller flere ældre alfabetsystemer, men forskerne er langt fra enige om hvilke. [...] Man har videre drøftet, hvilken germansk stamme man kunne udpege som spreder (eller evt. opfinder?) af rune-skriften. [...] Vor hjemlige rune-ekspert *Erik Moltke* stemmer på, at

runerne er opstået blandt nordgermanerne i Danmark. Spørgsmålet har foreløbig ikke ladet sig sikkert løse. (s.479f.)

Og videre til antydninger af en særlig symbolisme “med repræsentation i stedet for virkelighed”:

Et vigtigt og ejendommeligt fænomen, som vi tidligere har stødt på i ældre bronzealder (se side 280), begynder nu atter at vise sig, nemlig at man kan lade sig nøje med *antydning* af en gave, med repræsentation i stedet for virkelighed. [...] I den følgende tid vinder denne symbolisme stor magt, både på gravgavers og offergavers område. (s.488).

Om tidens ideologiske forhold iøvrigt hæfter Brøndsted sig ved en markant ændring i “germanernes religion”: I tiden mellem 50 f.Kr. og 100 e.Kr. dukker guderne Odin, Tyr og Tor op i det germanske område, og Brøndsted finder den lærdom, “at Odin ankom til Norden o. år 70 f.Kr. mere respektabel, end man umiddelbart ville tro”:

Noget ganske nyt, endeligt, bringer Tacitus’ oplysning i »Germania« om germanernes hovedguder: treklangen »Merkur«, »Mars« og »Herkules«, uden tvivl den latinske navneklædning for *Odin*, *Tyr* og *Tor*. Dette meddeler Tacitus (o. år 100) med stor sikkerhed, ca. 150 år efter at Cæsar i sin bog »Gallerkrigen« kan sige om germanerne, at de kun dyrker naturguddomme, såsom sol, ild og måne. I tiden mellem de to forfattere synes noget at være sket i germanernes religion. (s.488).

[...] I romertidens noget brogede billede af kult og religion er der bestanddele, som f.eks. Nerthus med vognen og »Isis« med skibet, der kan tænkes at række langt tilbage i nordisk religion, helt til bronzealdertraditioner. Men hertil hører de tre nævnte germanerguder Odin, Tyr og Tor, så vidt ses, slet ikke. Deres herkomst er dunkel, men det er ikke usandsynligt, at de er kommet til germanerne i tiden omkring Kristi fødsel. Lærdommen i den gamle historiker *P.F.Suhms* skolelærebog, at Odin ankom til Norden o. år 70 f. Kr. er vist mere respektabel, end man umiddelbart ville tro. (s.489)

I det følgende formulerer Brøndsted en indvandringshypotese, hvor han forestiller sig en indvandring i to bølger, en omkring år 0 og en anden vel engang i 200-tallet af samme slags folk. Brøndsted kalder dette afsnit for “**Danernes Komme**” og skriver heri bl.a.:

Kort efter Kristi fødsel, altså straks ved begyndelsen til ældre romertid, må der være foregået en indvandring til Danmark af udpræget langskallede folk af nordisk type. [...] Det må endvidere antages, at en ny indvandring af samme slags folk, altså af nordisk type, fandt sted i yngre romertid, vel engang i 200-tallet. [...] På denne måde får vi et billede, som ganske vist er usikkert i omridset, at der i 200-tallet er foregået en invasion i Danmark østfra, et

erobringstogt, hvis første resultat blev Sjælland, næste Østfyn, hvorefter fremstødet gik i stå, idet forsøgene på at undertvinge de vestlige dele af landet mislykkedes. (s.490)

[...] Ved at forjage herulerne kan danerne i løbet af yngre romertid have bemægtiget sig de sydnordiske egne, som blev deres fremtidige hjemland, kaldet *Danmark*. Jordanes siger det pågældende sted [Jordanes o. 550], vistnok om danerne, at disse gør krav på at være højest af vækst blandt alle skandinaviske folk. Dette stemmer godt med, at de antropologiske målinger af romertidens skeletter fra Danmark viser en stigning i mændenes gennemsnitshøjde.

Det kan således ikke nægtes, at tanken om danernes komme til vort land engang i 200-tallet kan finde en vis støtte i såvel arkæologisk som historisk kildestof, selv om dette sidste unægtelig er både sent og knapt. Teorien styrkes af visse stednavnes fordeling på Fyn (-lev i nordøst, -inge i sydvest), som i sin tid af *H.V.Clausen* blev sat i forbindelse med en formodet erobring udgået fra Sjælland. (s.492).

Jeg finder det meget foreneligt med de fremlagte data at forestille sig, at runerne i futhark-formen er kommet hertil med den sidste danerindvandring, og at både den foregående indvandring og danerindvandringen var germansk-talende kulturfolk fra Sortehavsområdet, hvor de havde nære fællesskaber med goterne og måske de senere slavere. Og at dette folk, ligesom rugen, havde en kulturfortid i den nære orient. Det er ikke umuligt, at en del af den indoeuropæiske germanske gren, nemlig den del som danerne udgjorde, ikke alene medbragte rugen som kulturplante fra den nære orient, men også i hele forløbet dyrkede kulturskriften fra disse områder på meget konserverende vis, den skrift, der kommer til Norden som den ældre futhark og runeskriften.

Snorres beretning om herkomsten af den danske tunge.

På baggrund af det foregående er der måske mere lærdom i den gamle historiker, islænderen Snorre's beretninger (o. 1220-40) om Odins og Danernes ankomst til Norden, end man umiddelbart ville tro. Snorre beretter om Danernes bolig ved Sortehavet, og om hvorfor Danerne skiftede bolig til de Nordiske lande: Da romerne var ved at blive for påtrængende i Sortehavsområdet, fandt de fremsynede danere ud af, at de bedre kunne bevare deres egne traditioner og kultur ved at flytte til Norden, hvortil de så drog med deres vigtigste klenodier (her anser jeg runerne og futharken for mulige, væsentlige klenodier) og blev modtaget med beundring. Den danske tunge og kulturen bredte sig i hele Norden, man giftede sig med de oprindelige beboere, dog bevarede nogle i England det oprindelige sprog; måske er det keltisk, Snorre henviser til.

Snorre skriver i Fortalen til Eddaen:

4. Odin. og ligeledes hans Hustru, besad Spaadomsevne; ved Hjælp deraf fandt han, at hans Navn vilde blive bevaret og hædret i den nordlige Verdensdel fremfor alle Kongers. Derfor fik han Lyst til at drage bort fra Tyrkland, og han ledsagedes af en stor Skare, baade unge og gamle, Mænd saavel som Kvinder; de havde med sig mange udmærkede Klenodier. Hvor de saa end kom, fortaltes der om dem mange berømmelige Ting, saa at de syntes mere at ligne Guder end Mennesker. [...]

5. Derpaa drog Odin videre mod Nord til det Land, som nu hedder Svitjod. [...] En saadan Velsignelse fulgte med de rejsende, at hvor de end opholdt sig, var der god Aaring og Fred, og alle troede, at det var deres Skyld, ti de mægtige Mænd kunde se, at de overgik andre Folk, som de havde set, i Skønhed og Forstand. [...] Aserne tog sig Hustruer der i Landet; nogle giftede deres Sønner med indenlandske Kvinder. Alle disse Slægter blev saa talrige. at rundt omkring i Saksland og over alle de nordlige Lande spredtes de, saa at deres, Asiamændenes, Tunge blev disse Landes egenlige Tungemaal. Deraf, at deres Forfædres Navne er optegnede, mener man at kunne skønne, at disse Navne har fulgt med denne Tunge, samt at Aserne har bragt den med sig til de nordlige Lande, til Norge og Sverrig, til Danmark og Saksland. Men i England er der gamle Lands- og Stedsnavne, som, efter hvad man kan forstaa, hidrører fra et andet Sprog end denne Tunge.

(Snorre (o.1225): *Den gamle Gudelære*. Overs. Finnur Jonsson, Kbhvn 1902)

Og i Ynglinge Saga:

[...] Sortehavet. Der er skillet mellem de tre verdensdele; østenfor kaldes det Asia, men landene vestenfor kalder nogle Europa, nogle Enea. Men nordenfor mod Sortehavet strækker sig det store eller kolde Svitjod [Note: *Svitjod* (Sverige) *det store* er et gammelt navn paa Rusland, laant fra det klassiske *Scythia magna*.]

2. Landet østenfor Tanakvisl [der flyder ud i Sortehavet] i Asia kaldtes Aasland eller Aasehjem, men hovedborgen i landet kaldte de Aasgaard. I borgen var den høvding, som hed Oden; der var et stort blotsted.

5. [...] Søndenfor fjeldet er det ikke langt til Tyrkland [note: Hermed menes Lilleasien og omliggende egne], der havde Oden store eiendommer. I den tid fór romerhøvdingene vide om verden og tvang under sig alle folkeslag, men mange høvdinger flyede for den ufred fra sine lande. Da Oden var fremsynt og tryllekyndig, vidste han, at hans afkom skulde bo og bygge på jordens nordkant. [...] Først fór han vest til Gardarike [note: det nuværende Rusland; dets hovedstæder var Holmgaard (nu Novgorod) og Kønugaard (nu Kiew)] og derpaa syd til Saxland [Nordtyskland] [...]. Derpaa fór han nord til havet og tog sig bosted paa en ø; der hedder det nu Odensø paa Fyn.

(Snorre Sturlason (o.1240): *Kongesagaer*. Overs. Gustav Storm. Kristiania 1900)

Sluttelig vil jeg nævne den græske historiker **Herodot**, som i det 5. årh. f.Kr. måske henviser til germanerne og danerne, hvor denne græker kategoriserer nogle folkestammer som *persiske*, som vel sagtens kan være en fælleskategori for de østlige folke- og sprogstammer, som grækeren ikke kunne genkende som græske eller romerske:

The rest of the Persian tribes are the following: the Panthialaeans, the Derusiaeans, the Germanians, who are engaged in husbandry; the Daans, the Mardians, the Dropicans, and the Sagartians, who are nomads.

(Herodot 1996:60)

Snorre-henvisningerne skyldes forskningsbibliotekar Jørgen Højgaard Jørgensen; Herodot-henvisningen min medarbejder i ELI-Research Group, Sune Steffensen.

3. Grammatologiske komparationer.

Jeg resumerer nu nogle af de grammatologiske egenskaber ved runerne, hvor jeg ved komparation med nærorientalske bronzealderskrifter finder flere påfaldende og dybe analogier, der synes mere systematiske end tilfældige, og som kræver andre historiske forklaringer på runernes herkomst, end dem som Moltke-hypotesen ekspliciterer. Jeg henviser til Daniels & Bright (eds.1996) samt Bang (1996) og (1997) for mere detaljerede præsentationer af de førklassiske skrifter og gengiver her blot en enkelt oversigt over sinaitiske, semitiske og arabiske tegn fra Driver (1976:145), Bilag 1. Denne tavle stiller jeg overfor en runeoversigt fra Diring (1962:163), Bilag 2, hvorved læseren kan foretage komparationer af skrifttegnenes visuelle egenskaber.

Allerede Moltke var opmærksom på, at runerne og futharken havde egenskaber, der mere lignede førklassiske skrifers end de klassiske skrifers: skiftende venstre- og højre-skriftretninger, en anderledes “alfabet-orden” og tegnnavne. Desuden var der flere tegn, som Moltke fandt uforklarlige i forhold til det latinske alfabet.

Når jeg sammenligner runernes egenskaber med de semitiske-arabiske skrifter kan jeg formulere sammenhængende forklaringer på runernes *grafiske* form, deres *navne* både i *semantisk* og *fonetisk* henseende, deres placering i *futhark*-ordenen både *traditions-* og *system-*logisk, korresponderende *konsonant-* og *vokal-*tegn. Herigennem kan jeg forklare de runer, som Moltke ikke kunne forklare, og desuden give andre og dybere forklaringer på de øvrige, hvor han slog sig til tåls med mere overfladiske grafiske og fonetiske analogier med de latinske tegn.

Fig. 1: The Classical Runic Alphabet (Cf. Krause & Jankuhn 1966)

Fig. 1: The Classical Runic Alphabet (Cf. Krause & Jankuhn 1966)									
Runes 1-8	ƿ	ᚱ ᚲ	ᚴ	ᚷ ᚸ	ᚹ	ᚺ	ᚻ	ᚾ	ᚿ
Lat.translit.	f	u	Þ (th)	a	r	k	g	w	
Reconstr. names	fehu	uruz	thuriaz	ansuz	raido	kaunan	gebo	wunjo	
Runes 9-16	ᚠ	ᚡ	ᚢ	ᚣ	ᚤ	ᚥ	ᚦ	ᚧ ᚨ	
Lat.translit.	h	n	i	j	ï	p	z (R)	s	
Reconstr. names	haglaz	naudiz	isaz	jeran	īwaz	pertho	algiz	sowilo	
Runes 17-24	ᚩ	ᚪ	ᚫ	ᚬ	ᚭ	ᚮ	ᚯ ᚰ	ᚱ	
Lat.translit.	t	b	e	m	l	ŋ(ng)	d	o	
Reconstr. names	tiwaz	berkanan	ehwaz	mannaz	laukaz	ingwaz	dagaz	othalan	

Futharkens to første tegn, f- og u-runen, har tydelige grafiske analogier med de to første tegn i de førklassiske skrifter. Det har de to første tegn i det græske alfabet også, og dermed også det latinske alfabets A og B.

Vi kan nemlig på førstepladsen i de forskellige førklassiske skriftdialekter både finde tegn, der grafisk ligner det græske alfa, og tegn, der ligner futharkens f-rune, samt tegn, der har både alfa- og f-rune-segmenter (se Bang 1997). Det er en gængs antagelse, at det græske alfa skrifthistorisk kan føres tilbage til et ældre, ikonisk oksetegn, således at alfa-tegnets grafiske form kan forklares som det runde oksehoved med to horn og den f-rune-lignende grafik som en reduceret markering af de to horn på en stav.

Desuden er det en gængs antagelse, at navnet alfa stammer fra et semitisk ord for ‘okse’, der givetvis havde den fonetiske form alfa i den føniskiske dialekt, der lå til grund for det græske alfabet. Andre semitiske-arabiske dialekters fonetiske former er blevet gengivet som ALEPH, ALEF og ALFÆ. I alle disse fonetiske helheder indgår både de fonetiske træk, som vi nu forbinder med a-fonemets konstitutive træk, og dem, som vi forbinder med f-fonemet.

Det er desuden en gængs antagelse at f-runen havde navnet *fehu, *fæ*, som altså fonetisk kan modsvare 2. stavelse af ALFÆ og semantisk kan dele betydningsfelter med ‘okse’ og ‘kvæg’, jf. tysk *Vieh*.

Endelig er det en gængs antagelse, at de første tegn i de klassiske og førklassiske tegn-ordener symboliserer et socio-kulturelt hierarki, hvor det første tegn symboliserer ‘generel værdi’. Såvel okse som kvæg er kendt som værdimål,

før penge-formen blev dominerende. Det er også en gængs etymologisk antagelse, at ordet *penge* hænger sammen med det latinske ord *pecus*, som er en romansk form, der modsvarer den nordiske-germanske form *fehu, *fæ*. (Jf. de såkaldte Indoeuropæiske korrespondenser.)

Herudfra er der forklarlig sammenhæng i, at f-runen står på futharkens 1. plads, at den havde et sådan navn *fehu med fonetisk f-værdi og ‘fæ-’, ‘kvæg’-semantik, men vel at mærke kun, hvis futharken er dannet på baggrund af de førklassiske skriftdialekter, der havde F-formen som ALFA/ALFÆ-tegn, og altså ikke hvis futharken er dannet på fønikisk-græsk-romersk baggrund. Det ville være mere end mærkeligt, hvis en runeskaber ved en række tilfældigheder ikke alene genskabte tegnavngivning, men ydermere ved et tilfælde gav f-runen både det navn – med netop det betydningsfelt og den stavelsesform – og den plads i ordenen, som det lignende grafiske tegn havde i skrifter, der ikke var kendt af grækerne og romerne.

Med det næste tegn i futharken, **u-runen**, forholder det sig næsten ligesådan, blot er det ikke så ligetil at forklare den semantiske værdi af den rekonstruerede navneform *uruz. Men at den grafiske form genfindes på samme andenplads i de førklassiske skrifter, er tydeligt. Det er også tydeligt, at mere beta-lignende tegn står på den plads i nogle af skriftdialekterne. Desuden er det kendt, at navnet *beta* stammer fra et semitisk ord for ‘hus’, og at tegnet iøvrigt kan føres tilbage til et ikonografisk tegn for hus. I det sociokulturelle hierarki kom hus-tegnet ind på 2. pladsen efter værditegnet, måske i den sociokulturelle betydning af ‘afstamning’, ‘oprindelse’, ‘slægt-tilhør’. Om *uruz måske kan vise tilbage til en tilsvarende forestilling, a la ‘ur-hus’, kan jeg kun gisne om.

Af fonetiske fællestræk ved græsk beta og nordisk-germansk u kan jeg pege på bilabialitet og “andet”, der måtte være stærkt nok til at begrunde den gængse analogisering af *bio*, *vita*, *liv*.

Det tredje tegn i futharken, **th-runen**, modsvarer grafisk meget tydeligt det fjerde tegn i opstillingerne af de førklassiske alfabeter, hvor det føres tilbage til ikon-tegnet for ‘dør’ og har været tillagt fonetiske former a la DALETH og DELTA. Igen er der forskellige skriftdialekter, hvor ‘dør’-tegnet i visse mere minder om det græske delta og i andre helt eksakt ligner th-runen. Om det rekonstruerede runenavn *thuriaz kan føres tilbage til et gammelt ord for ‘dør’, kan jeg kun gisne om, ligesom om de moderne ord *dør*, *door*, *Tor*, *Tür*, har fonetisk-historisk baggrund i et sådan ord. Det er ihvertfald bemærkelsesværdigt, at den tredje rune har den grafiske form, der med d-/th-/t-agtige lyd kvaliteter var udbredt i andre førklassiske skrifter end den, som det græske blev dannet efter, og at den th-agtige

lydkonfiguration, som tegnet formodentlig modsvarer, ikke fandtes i de romerske sprog.

Der er forklarlige traditionsgrunde til at futharken har f, u og th på de tre første pladser, hvis vi antager at runerne har direkte baggrund i de skriftmiljøer, der havde lignende grafiske udformninger af 'okse', 'hus'- og 'dør'-tegnet. Jeg har antydnet nogle få korrelationer, som videre forskning kan udvikle, og som jeg finder tilstrækkelige til, at vi ikke bør affinde os med at betragte de tre første tegns placering som tilfældig, ej heller deres øvrige ligheder med de førklassiske skrifter.

Ser vi nærmere på futharkens 18.-20.-runetegn, **b-**, **e-** og **m-runen**, og sammenligner dem med de samme førklassiske skrifter, finder vi bemærkelsesværdige grafiske ligheder i disse skrifers MEM-tegn. Moltke kunne ikke forstå, hvorfor runeskaberen havde brugt det latinske M til e-runen og skabt et mere kompliceret tegn som m-rune. Historien og sammenhængen er nok også en anden. Ihvertfald finder vi i de førklassiske MEM-tegn – det gamle 'vand'-tegn, der overgik til at blive 'menneske'-tegn – netop et stavelsestegn, hvor stavelsen indeholder både e- og m-lydkonfigurationer. Udfra dette stavelsestegn kan forklarligt dannes både et særligt vokaltegn og et særligt konsonanttegn af den form, som er i futharkens e- og m-rune. Der er således god mening i, at disse runer står ved siden af hinanden i futharken, i og med de har indbyrdes korrelationer til samme stavelsesforbillede. Det ville være mærkeligt, hvis dette var et tilfælde.

Når b-runen er med i denne serie, kan det have sin forklaring i, dels at visse af MEM-tegnene grafisk har samme form, dels at der er fonetiske fællestræk mellem b og m, nemlig bilabialitet og "andet", der er så betydeligt, at det i visse sammenhænge ikke er til at skelne distinkt mellem b- og m-artikulation, fx i ord som *købmand*, *lamb*.

I tilfældet med e- og m-runen har vi en mulig nøgle til, hvordan runeskriften har dannet distinkte vokal- og konsonant-tegn ud af hidtidige konsonant- eller stavelses-tegn.

Igen har vi her at gøre med nogle analogier, som synes mere systematiske end tilfældige, og som er forklarlige ud fra visse semitiske-arabiske førklassiske skrifter, men uforklarlige, hvis vi antager, at runerne er skabt med det latinske eller græske alfabet som model.

Alle runerne kan føres tilbage til et begrænset, prototypisk sæt af traditionstegn, hvor der både er figurlige, fonetiske og semantiske fællestræk. Desuden kan runerne tolkes som artikulations-indikationer af visse af deres formodentlige distinktive træk, som fx B-runens indikation af to lukkede læber og

p-runens tilsvarende af to fra hinanden pustede læber, analogisk med b som upustet og p som pustet læbeklusil.

4. Afsluttende bemærkninger

I Selskab for Nordisk Filologi's *Årsberetning 1994-1995* refererer Kjeld Kjertmann i artiklen "Naturlig skriftsprogsudvikling" til Emilia Ferreiro's undersøgelser af, hvordan barnets begreber om forbindelsen mellem talens og skriftens segmenter udvikler sig, og Kjertmann skriver bl.a. (s. 71):

Ferreiros resultater viser, at børns skriftsprogsudvikling i princippet og i hovedtrækkene følger skriftens historie: billedskrift – stavelsesskrift – alfabetisk skrift.

Denne sunde betragtning kan være en pædagogisk spore til, at vi udvikler mere viden om runernes genealogi og grammatologi; thi runerne er efter mine foreløbige analyser at dømme en mere transparent alfabetisk skrift end den klassiske græske og latinske: Runerne bærer tydelige og begribelige mindelser om såvel billed- som stavelsesskrift, og futhark-systemet kan bruges som en væsentlig nøgle til erkendelse af, hvordan alfabetiskriften historisk blev dannet i relation til hidtidige skrifter med fonetisk opmærksom segmentering af talen. Runerne var – og kan erkendes som – lyd-indikerende skrifttegn, der respekterer tidligere tegnformer, dvs runerne var mere motiverede, analogi-indikerende tegn end de mere mindefattige, mere arbitrære og "betydningsløse" græske og latinske figurer.

Der er meget at gøre for at bringe vor runeviden på et egentligt videnskabeligt niveau, og så vidt jeg kan se må det fremtidige arbejde herpå bl.a. bestå i dybtgående samarbejde mellem nordiske, germanske, semitiske, førklassiske og ægyptiske filologer, lingvister, arkæologer, antropologer, historikere m.fl. Desuden er der god grund til videre udvikling af mere dialektiske sprogteorier, der bedre end den strukturalistiske arbitraritetsteori kan medfatte de væsentlige relationer mellem mennesker og menneskelige tegn i levende kontekster. Runerne er en dybt interessant kilde til væsentlige spørgsmål og svar.

Med tilslutning til følgende statusbetragtning af Richard L. Morris inviterer jeg interesserede til samarbejde om runeproblematikken:

The question of the origin of the runes still remains open to investigation. It has been my goal to show, however, that we cannot use a priori assumptions that the runes were created around the birth of Christ to dispose of, or make short shrift, of linguistic evidence which points to the fact that the runes were designed for a language that predates the oldest inscriptions.

MORRIS (1988:158)

Bilag 1

Comparative table of Sinaitic and South-Semitic signs (DRIVER 1976 : 145)

Sinai ¹	Byb- los ²	Balu'ah ³	Ur ⁴	South Semitic—Arabian				Value
				(Minaean) {Sabaean}	Lihyanian	Thamudean	Safaitic	
Ⲁ Ⲁ	κ χ	𐤀		א	𐤀 𐤁	𐤀 𐤁 𐤀 𐤁 𐤀 𐤁	𐤀 𐤁 𐤀 𐤁 𐤀 𐤁	'
Ⲃ ⲃ	ϩ ϩ	𐤂	𐤁	ב	ב ב	ב ב ב	ב ב ב ב	b
Ⲅ ⲅ	𐤆 𐤇	𐤃	𐤂 𐤃	ג	ג	□ ○	△ ▽	g
Ⲇ ⲇ	Ⲅ Ⲅ	𐤄	Ⲅ Ⲅ	ד	ד ד ד	ד ד ד 𐤀 𐤁	ד ד ד ד	d
Ⲉ 𐤉	—	𐤅 𐤆 𐤇 𐤈		ה	ה 𐤆 𐤇	𐤆 𐤇 𐤈	𐤆 𐤇 𐤈	h
		𐤉		ו	ו ו ו	ו ו ו ו ו ו ו	ו ו ו ו ו	w
Ⲋ 𐤋	𐤌 𐤍		𐤉	ז	ז 𐤌	𐤌 𐤍	𐤌	z
Ⲍ 𐤍 𐤎	𐤏	𐤐		ח	𐤏 𐤐 𐤑	𐤏 𐤐 𐤑 𐤒 𐤓 𐤔 𐤕 𐤖 𐤗 𐤘 𐤙	{ 𐤏 𐤐 𐤑 𐤒 }	h
Ⲑ	—		𐤊	ט	ט 𐤌 𐤍	×	×	t
		𐤑		י	י	## 𐤌 𐤍 𐤎	## 𐤌 𐤍 𐤎	f
	—			כ	כ 𐤌		𐤌 𐤍 𐤎 𐤏 𐤐 𐤑 𐤒 𐤓 𐤔 𐤕 𐤖 𐤗 𐤘 𐤙	𐤌
	𐤒		𐤊	ל	ל 𐤌	𐤌 𐤍 𐤎 𐤏 𐤐 𐤑 𐤒 𐤓 𐤔 𐤕 𐤖 𐤗 𐤘 𐤙	𐤌 𐤍 𐤎 𐤏 𐤐 𐤑 𐤒 𐤓 𐤔 𐤕 𐤖 𐤗 𐤘 𐤙	l
Ⲕ	𐤕 𐤖	𐤑	𐤊 𐤋	מ	מ 𐤌 𐤍	{ 𐤑 𐤒 𐤓 }	𐤑 𐤒 𐤓 𐤔 𐤕 𐤖 𐤗 𐤘 𐤙	m
Ⲗ	𐤗 𐤘		𐤋 𐤌 𐤍	נ	נ 𐤌 𐤍	𐤑 𐤒 𐤓 𐤔 𐤕 𐤖 𐤗 𐤘 𐤙	'	n
Ⲙ	𐤙		𐤋	ס	ס 𐤌 𐤍 𐤎 𐤏 𐤐 𐤑 𐤒 𐤓 𐤔 𐤕 𐤖 𐤗 𐤘 𐤙	𐤑 𐤒 𐤓 𐤔 𐤕 𐤖 𐤗 𐤘 𐤙	△ 𐤌 < 𐤍	s ⁵
Ⲛ	—	𐤒		ע	ע 𐤌 𐤍	○ ○ ∴	○ ○ △ ○	'
	𐤛		𐤋	פ	פ 𐤌 𐤍	𐤑 𐤒 𐤓	𐤑 𐤒 𐤓	g
Ⲟ	𐤜		𐤋	צ	צ 𐤌 𐤍 𐤎 𐤏 𐤐 𐤑 𐤒 𐤓 𐤔 𐤕 𐤖 𐤗 𐤘 𐤙	𐤑 𐤒 𐤓 𐤔 𐤕 𐤖 𐤗 𐤘 𐤙	{ 𐤑 𐤒 𐤓 𐤔 }	p, f
Ⲡ	𐤝		𐤋	ק	ק 𐤌 𐤍 𐤎 𐤏 𐤐 𐤑 𐤒 𐤓 𐤔 𐤕 𐤖 𐤗 𐤘 𐤙	𐤑 𐤒 𐤓 𐤔 𐤕 𐤖 𐤗 𐤘 𐤙	𐤑 𐤒 𐤓 𐤔 𐤕 𐤖 𐤗 𐤘 𐤙	s
	—		𐤌	ר	ר	## 𐤌 𐤍 𐤎 𐤏 𐤐 𐤑 𐤒 𐤓 𐤔 𐤕 𐤖 𐤗 𐤘 𐤙	## 𐤌 𐤍 𐤎	d
	𐤞			ש	ש 𐤌	𐤑	𐤑 𐤒	q
	𐤟		()	ת	ת 𐤌) () (X 𐤌 𐤍	r
Ⲣ 𐤣	𐤠 𐤡	𐤛		י	י 𐤌	{ 𐤑 𐤒 𐤓 𐤔 𐤕 𐤖 𐤗 𐤘 𐤙 }	}	s
Ⲥ 𐤥	×			כ	כ	×	+	t
ⲧ 𐤨	—		†	י	† 𐤌 𐤍	י	י 𐤌 𐤍 𐤎 𐤏 𐤐 𐤑 𐤒 𐤓 𐤔 𐤕 𐤖 𐤗 𐤘 𐤙	t

¹ S. pp. 94-8.

² S. pp. 104-7.

³ S. p. 123.

⁴ S. p. 124.

⁵ Or 𐤏 = s' (𐤏) and 𐤛 = s (𐤛).

FIG. 82. Comparative table of Sinaitic and South-Semitic signs.

Bilag 2

Runes (Germanic, Anglo-Saxon, and Scandinavian) (DIRINGER 1962 : 163)

Phon. Value	Germanic Letters	Anglo-Saxon Letters	Scandinavian			
			Early Signs Letters	Danish	Swed. Norw.	Dotted Letters
				Late Signs		
			Letters	Letters	Letters	
f	F	Fƿ	Fƿƿƿ	ƿ	ƿ	ƿ
u	ΛΠ	ΠΠ	ΠΠ	Π	Π	Π
þ	Þ	Þƿ	ÞƿÞƿ	þ	ÞÞ	þ
á	F	Fƿ	Fƿ	Fƿƿƿ	Fƿ	Fƿ
r	R	Rʀ	Rʀ	RR	R	R
k	<	ʀ ʀ ʀ	< ʀ ʀ ʀ	ʀ	ʀ	ʀ
g	X	Xʁ	X			ʀʀ
w	ƿ	ƿƿ	ƿƿƿƿ			
h	Hʀ	Hʀ	Hʀ	*	+	*
n	†	†† ʁʁ	††	†	††	†
i	ı	ı	ı	ı	ı	ı
ü	ŃŃ	† ƿ ƿ	Ń ʀ ʀ ʀ ʀ ʀ ʀ *	†	Ń ʀ ʀ ʀ ʀ	ı
e	ʃ	ʃ	ʃ ʃ			
p	W	Wʀ	Wʀ ʀ			B ʀ ʀ
r	X	Y	Y ʀ	ʀ	ı	ʀ ʀ ʀ
s	ʒ ʒ ʒ ʒ	ʒ ʀ ʀ ʀ ʀ	ʒ ʒ ʒ ʒ ʒ ʒ ʒ	ʀ ʀ	ı ı ı	ı ʀ ʀ
t	T ʀ	ʀ	ʀ	ʀ ʀ	ʀ ʀ ʀ ʀ	ʀ
b	B	Bʀ	Bʀ ʀ ʀ ʀ	B ʀ	F ʀ ʀ	B
e	M	M	M ʀ ʀ			† ʀ
m	M	M	M ʀ	ʀ ʀ	ʀ ʀ	ʀ
l	ı	ı ı	ı ı	ı ı	ı ʀ ı	ı
ŋ		ʁ	ʀ ʀ ʀ ʀ			ʀ
o	ʀ	ʀ ʀ	ʀ			
ɑ	□ ʀ ʀ	ʀ ʀ ʀ	ʀ ʀ			ʀ ʀ ʀ
æ		ʀ ʀ				ʀ
e		ʀ ʀ				ı ı
y		ʀ ʀ ʀ ʀ				†
ö		ʀ				ʀ ʀ
u		ʀ ʀ ʀ				ʀ

Litteratur

- BANG, J.Chr. (1987): *Antydninger af en økologisk sprogteori*. Odense Universitet.
- (1995): *Flexiver som Relatorer*. Odense Universitet.
- (1996): "Runernes Genealogi og Grammatologi". IN Peter Widell og Mette Kunøe (udg.):
6. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog. Århus Universitet 1997 (ss 22-40).
- (1997): *Runes : Genealogy and Grammatology*. Odense Universitet.
- BANG, J.Chr. & J.DØØR (1985-95): *Sprogteori I-VIII*. Odense Universitet.
- BRØNDSTED, Johannes (1963): *Politikens Danmarkshistorie Bd. I*. Kbhvn.
- DØØR, J. (1973): *Historiefilosofi*. Berlingske: Kbhvn.
- DANIELS, Peter T. & William BRIGHT (eds. 1996): *The world's writing systems*. Oxford U.P.
- DIRINGER, David (1962): *Writing*. Thames and Hudson, London
- DRIVER, G.R. (1976): *Semitic writing from pictograph to alphabet*. Oxford U.P.
- DÜWEL, Klaus (1968): *Runenkunde*. Stuttgart.
- HERODOTUS (1996): *Histories*. Wordsworth: Hertfordshire.
- JAKOBSON, Roman (1979): *The sound shape of language*. Brighton, Harvester Press.
- JESPERSEN, Otto (1934): *Modersmålets fonetik*. Kbhvn.
- KJERTMANN, Kjeld (1995): "Naturlig skriftsprogsudvikling". Selskab for Nordisk Filologi:
Årsberetning 1994-1995. Kbhvn. 1996 (ss 58-77).
- KRAUSE, Wolfgang & H.JANKUHN (1966): *Die Runeninschriften im älteren Futhark*. Göttingen.
- MOLTKE, Erik (1976): *Runerne i Danmark og deres oprindelse*. Kbhvn., Forum.
- MOLTKE, Erik (1985): *Runes and their origin – Denmark and Elsewhere*. Kbhvn., The National Museum of Denmark.
- MORRIS, Richard L. (1988): *Runic and Mediterranean Epigraphy*. (NOWELE Supplement Vol.4), Odense U.P.
- NIELSEN, Niels Åge (1983): *Danske Runeindskrifter*. Kbhvn, Hernov.
- ODENSTEDT, Bengt (1990): *On the Origin and Early History of the Runic Script*. Uppsala.
- SKAUTRUP, Peter (1944): *Det danske Sprogs Historie I*. Kbhvn. DdSL.
- SNORRE (o.1225): *Den gamle Gudelære*. Overs. Finnur Jonsson, Kbhvn 1902
- (o.1240): *Kongesagaer*. Overs. Gustav Storm. Kristiania 1900
- WIMMER, Ludv.F.A. (1914): *De danske Runemindesmærker*. Kbhvn og Kristiania.